श्रीमद् भागवत का यह सार
भगवद् भक्ति ही आधार

श्रीमद्भागवत रसिक कुटुंब

UG-11.19- चतुर्थ सोपान

स्व धाम प्रस्थान को देखो हो रहे श्री कृष्ण तैयार।
उद्धृत किए उद्धव समक्ष अद्भुत अनमोल उद्गार।।

नारायणं(न्) नमस्कृत्य, नरं(ञ्) चैव नरोत्तमम्।
देवीं(म्) सरस्वतीं(वँ) व्यासं(न्), ततो जयमुदीरयेत्॥

नामसङ्कीर्तनं(यँ) यस्य, सर्वपापप्रणाशनम्।
प्रणामो दुःखशमनस्, तं(न्) नमामि हरिं(म्) परम्॥

श्रीमद्भागवतमहापुराणम्

एकादशः स्कन्धः

॥ अथैकोनविं(म्)शोऽध्यायः ॥

श्रीभगवानुवाच

यो विद्याश्रुतसम्पन्न, आत्मवान् नानुमानिकः ।
मायामात्रमिदं(ञ्) ज्ञात्वा, ज्ञानं(ञ्) च मयि सं(न्)न्यसेत् ॥ 1॥

विद्या+श्रुत+सम्पन्न

ज्ञानिनस्त्वहमेवेष्टः(स्), स्वार्थो हेतुश्च सं(म्)मतः।
स्वर्गश्चैवापवर्गश्च, नान्योऽर्थो मदृते प्रियः ॥ 2॥

ज्ञानिनस्+ त्व+हमेवेष्टः(स्), स्वर्गश् + चैवा+पवर्गश्च

ज्ञानविज्ञानसं(म्)सिद्धाः(फ्), पदं(म्) श्रेष्ठं(वँ) विदुर्मम ।
ज्ञानी प्रियतमोऽतो मे, ज्ञानेनासौ बिभर्ति माम् ॥ 3॥

ज्ञानविज्ञा+ नसं(म्)सिद्धाः(फ्)

तपस्तीर्थं(ञ्) जपो दानं(म्), पवित्राणीतराणि च ।

नालं(ङ्) कुर्वन्ति तां(म्) सिद्धिं(यँ), या ज्ञानकलया कृता ॥ 4॥

पवित्राणी+तराणि

तस्माज्ज्ञानेन सहितं(ञ्), ज्ञात्वा स्वात्मानमुद्धव ।

ज्ञानविज्ञानसम्पन्नो, भज मां(म्) भक्तिभावितः ॥ 5॥

स्वात्मा+नमुद्धव

ज्ञानविज्ञानयज्ञेन, मामिष्ट्वाऽऽत्मानमात्मनि ।

सर्वयज्ञपतिं(म्) मां(वँ) वै, सं(म्)सिद्धिं(म्) मुनयोऽगमन् ॥ 6॥

ज्ञानविज्ञा+नयज्ञेन,

मामिष्ट्वाऽऽत्मा+नमात्मनि

त्वय्युद्धवाश्रयति यस्त्रिविधो विकारो,

मायान्तराऽऽपतति नाद्यपवर्गयोर्यत् ।

जन्मादयोऽस्य यदमी तव तस्य किं(म्) स्यु-

राद्यन्तयोर्यदसतोऽस्ति तदेव मध्ये ॥ 7॥

त्वय्युद् + धवाश्रयति, मायान्तराऽऽ+ पतति, ना+द्यपवर्ग+योर्यत्

राद्यन् + तयोर् + यद+ सतोऽस्ति

उद्धव उवाच

ज्ञानं(वँ) विशुद्धं(वँ) विपुलं(यँ) यथैतद् -

वैराग्यविज्ञानयुतं(म्) पुराणम् ।

आख्याहि विश्वेश्वर विश्वमूर्ते,

त्वद्भक्तियोगं(ञ्) च महद्विमृग्यम् ॥ 8॥

वैराग्य+विज्ञा+नयुतं(म्),

त्वद्+ भक्ति+योगं(ञ्), महद् + विमृग्यम्

तापत्रयेणाभिहतस्य घोरे,

सं(न्)तप्यमानस्य भवाध्वनीश ।

पश्यामि नान्यच्छरणं(न्) तवाङ्घ्रि-

द्वन्द्वातपत्रादमृताभिवर्षात् ॥ 9॥

तापत्रयेणा+ भिहतस्य, द्वन्द्वा+तपत्रा+दमृता+भिवर्षात्

दष्टं(ञ्) जनं(म्) सं(म्)पतितं(म्) बिलेऽस्मिन्,

कालाहिना क्षुद्रसुखोरुतर्षम् ।

समुद्धरैनं(ङ्) कृपयाऽऽपवर्ग्यैर्-

वचोभिरासिञ्च महानुभाव ॥ 10॥

क्षुद्र+सुखो+रुतर्षम्, समुद्+ धरैनं(ङ्)

श्रीभगवानुवाच

इत्थमेतत् पुरा राजा, भीष्मं(न्) धर्मभृतां(वँ) वरम् ।

अजातशत्रुः(फ्) पप्रच्छ, सर्वेषां(न्) नोऽनुशृण्वताम् ॥ 11॥

नोऽनु+शृण्वताम्

निवृत्ते भारते युद्धे, सुहृन्निधनविह्वलः ।

श्रुत्वा धर्मान् बहून् पश्चान्- मोक्षधर्मानपृच्छत॥ 12॥

सुहृन्+ निधन+विह्वलः, मोक्षधर्मा+नपृच्छत

तानहं(न्) तेऽभिधास्यामि, देवव्रतमुखाच्छ्रुतान् ।

ज्ञानवैराग्यविज्ञान- श्रद्धाभक्त्युपबृं(म्)हितान् ॥ 13॥

देव+व्रतमु+खाच्छ्रुतान् , श्रद्धा+भक्त्यु+पबृं(म्)हितान्

नवैकादश पं(ञ्)च त्रीन्, भावान् भूतेषु येन वै ।

ईक्षेताथैकमप्येषु, तज्ज्ञानं(म्) मम निश्चितम् ॥ 14॥

ईक्षेता+थैक+मप्येषु,

एतदेव हि विज्ञानं(न्), न तथैकेन येन यत् ।
स्थित्युत्पत्त्यप्ययान् पश्येद्, भावानां(न्) त्रिगुणात्मनाम् ॥ 15॥

स्थित्युत् + पत्त्यप् + ययान्, त्रिगुणात् + मनाम्

आदावन्ते च मध्ये च, सृज्यात् सृज्यं(यँ) यदन्वियात् ।
पुनस्तत्प्रतिसं(ङ्)क्रामे, यच्छिष्येत तदेव सत् ॥ 16॥

पुनस्तत् + प्रतिसं(ङ्)क्रामे

श्रुतिः(फ्) प्रत्यक्षमैतिह्य- मनुमानं(ञ्) चतुष्टयम् ।
प्रमाणेष्वनवस्थानाद्, विकल्पात् स विरज्यते ॥ 17॥

प्रमाणेष्व+ नवस्थानाद्

कर्मणां(म्) परिणामित्वा- दाविरि(ञ्)चादमं(ङ्)गलम्।
विपश्चिन्नश्वरं(म्) पश्ये- ददृष्टमपि दृष्टवत् ॥ 18॥

दाविरि(ञ्)चा+ दमं(ङ्)गलम्, विपश्चिन्+ नश्वरं(म्)

भक्तियोगः(फ्) पुरैवोक्तः(फ्), प्रीयमाणाय तेऽनघ ।
पुनश्च कथयिष्यामि, मद्भक्तेः(ख्) कारणं(म्) परम् ॥ 19॥

श्रद्धामृतकथायां(म्) मे, शश्वन्मदनुकीर्तनम् ।
परिनिष्ठा च पूजायां(म्), स्तुतिभिः(स्) स्तवनं(म्) मम ॥ 20॥

श्रद्धामृ+तकथायां(म्), शश्वन् + मदनुकीर्तनम्

आदरः(फ्) परिचर्यायां(म्), सर्वाङ्गैरभिवन्दनम् ।
मद्भक्तपूजाभ्यधिका, सर्वभूतेषु मन्मतिः ॥ 21॥

सर्वाङ्गै+रभिवन्दनम्, मद्भक्त+ पूजाभ् + यधिका

मदर्थेष्वं(ङ्)गचेष्टा च, वचसा मद्गुणेरणम् ।
मय्यर्पणं(ञ्) च मनसः(स्), सर्वकामविवर्जनम् ॥ 22॥

मदर्थेष्वं(ङ्)+ गचेष्टा, सर्वका+ मविवर्जनम्

मदर्थेऽर्थपरित्यागो, भोगस्य च सुखस्य च ।

इष्टं(न्) दत्तं(म्) हुतं(ञ्) जप्तं(म्), मदर्थं(यँ) यद् व्रतं(न्) तपः ॥ 23॥

मदर्थेऽर्थ+परित्यागो

एवं(न्) धर्मैर्मनुष्याणा- मुद्धवात्मनिवेदिनाम् ।

मयि सं(ञ्)जायते भक्तिः(ख्), कोऽन्योऽर्थोऽस्यावशिष्यते ॥ 24॥

धर्मैर् + मनुष्याणा, मुद् + धवात्+ मनिवेदिनाम्,

कोऽन्योऽर्थोऽस् + यावशिष्यते

यदाऽऽत्मन्यर्पितं(ञ्) चित्तं(म्), शान्तं(म्) सत्त्वोपबृं(म्)हितम्।

धर्मं(ञ्) ज्ञानं(म्) सवैराग्य- मैश्वर्यं(ञ्) चाभिपद्यते ॥ 25॥

यदाऽऽत्+ मन्यर्पितं(ञ्), सत्त्वो+ पबृं(म्)हितम्

यदर्पितं(न्) तद् विकल्पे, इन्द्रियैः(फ्) परिधावति ।

रजस्वलं(ञ्) चासन्निष्ठं(ञ्), चित्तं(वँ) विद्धि विपर्ययम् ॥ 26॥

चासन्+ निष्ठं(ञ्)

धर्मो मद्भक्तिकृत् प्रोक्तो, ज्ञानं(ञ्) चैकात्म्यदर्शनम् ।

गुणेष्वसं(ङ्)गो वैराग्य- मैश्वर्यं(ञ्) चाणिमादयः ॥ 27॥

चैकात्म्य+दर्शनम्, गुणेष्व+ सं(ङ्)गो

उद्धव उवाच

यमः(ख्) कतिविधः(फ्) प्रोक्तो, नियमो वारिकर्शन ।

कः(श्) शमः(ख्) को दमः(ख्) कृष्ण, का तितिक्षा धृतिः(फ्) प्रभो ॥ 28॥

किं(न्) दानं(ङ्) किं(न्) तपः(श्) शौर्यं(ङ्), किं(म्) सत्यमृतमुच्यते ।

कस्त्यागः(ख्) किं(न्) धनं(ञ्) चेष्टं(ङ्), को यज्ञः(ख्) का च दक्षिणा ॥ 29॥

सत्य+मृत+मुच्यते

पुं(म्)सः(ख्) किं(म्)स्विद् बलं(म्) श्रीमन्, भगो लाभश्च केशव ।
का विद्या ह्रीः(फ्) परा का श्रीः(ख्), किं(म्) सुखं(न्) दुःखमेव च ॥ 30॥

कः(फ्) पण्डितः(ख्) कश्च मूर्खः(ख्), कः(फ्) पन्था उत्पथश्च कः ।
कः(स्) स्वर्गो नरकः(ख्) कः(स्)स्वित्, को बन्धुरुत किं(ङ्) गृहम् ॥ 31॥

क आढ्यः(ख्) को दरिद्रो वा, कृपणः(ख्) कः(ख्) क ईश्वरः ।
एतान् प्रश्नान् मम ब्रूहि, विपरीतां(म्)श्च सत्पते ॥ 32॥

विपरी+ तां(म्)श्च

श्रीभगवानुवाच

अहिं(म्)सा सत्यमस्तेय- मसं(ङ्)गो ह्रीरसं(ञ्)चयः।
आस्तिक्यं(म्) ब्रह्मचर्यं(ञ्) च, मौनं(म्) स्थैर्यं(ङ्) क्षमाभयम् ॥ 33॥

ह्रीर+ सं(ञ्)चयः

शौचं(ञ्) जपस्तपो होमः(श्), श्रद्धाऽऽतिथ्यं(म्) मदर्चनम् ।
तीर्थाटनं(म्) परार्थेहा, तुष्टिराचार्यसेवनम् ॥ 34॥

तुष्टिरा+चार्य+सेवनम्

एते यमाः(स्) सनियमा, उभयोर्द्वादश स्मृताः ।
पुं(म्)सामुपासितास्तात, यथाकामं(न्) दुहन्ति हि ॥ 35॥

उभयोर् + द्वादश,

पुं(म्)सा+मुपासितास् + तात

शमो मन्निष्ठता बुद्धेर्- दम इन्द्रियसं(यँ)यमः।
तितिक्षा दुःखसं(म्) मर्षो, जिह्वोपस्थजयो धृतिः ॥ 36॥

मन्+ निष्ठता,

जिह्वो+ पस्थ+ जयो

दण्डन्यासः(फ्) परं(न्) दानं(ङ्), कामत्यागस्तपः(स्) स्मृतम् ।
स्वभावविजयः(श्) शौर्यं(म्), सत्यं(ञ्) च समदर्शनम् ॥ 37॥

कामत्या+ गस्तपः(स्)

ऋतं(ञ्) च सूनृता वाणी, कविभिः(फ्) परिकीर्तिता ।
कर्मस्वसं(ङ्)गमः(श्) शौचं(न्), त्यागः(स्) सं(न्)न्यास उच्यते ॥ 38॥

कर्मस्+ वसं(ङ्)+ गमः(श्)

धर्म इष्टं(न्) धनं(न्) नृणां(यँ), यज्ञोऽहं(म्) भगवत्तमः ।
दक्षिणा ज्ञानसन्देशः(फ्), प्राणायामः(फ्) परं(म्) बलम् ॥ 39॥

भगो म ऐश्वरो भावो, लाभो मद्भक्तिरुत्तमः ।
विद्याऽऽत्मनि भिदाबाधो, जुगुप्सा ह्रीरकर्मसु ॥ 40॥

मद्+ भक्ति+ रुत्तमः

श्रीर्गुणा नैरपेक्ष्याद्याः(स्), सुखं(न्) दुःखसुखात्ययः ।
दुःखं(ङ्) कामसुखापेक्षा, पण्डितो बन्धमोक्षवित् ॥ 41॥

नै+ रपेक्ष्+ याद्याः(स्)

मूर्खो देहाद्यहं(म्)बुद्धिः(फ्), पन्था मन्निगमः(स्) स्मृतः ।
उत्पथश्चित्तविक्षेपः(स्), स्वर्गः(स्) सत्त्वगुणोदयः ॥ 42॥

मन्+ निगमः(स्), उत्पथश्+ चित्त+ विक्षेपः(स्)

नरकस्तमउन्नाहो, बन्धुर्गुरुरहं(म्) सखे ।
गृहं(म्) शरीरं(म्) मानुष्यं(ङ्), गुणाढ्यो ह्याढ्य उच्यते ॥ 43॥

बन्धुर्+ गुरु+ रहं(म्)

दरिद्रो यस्त्वसन्तुष्टः(ख्), कृपणो योऽजितेन्द्रियः ।
गुणेष्वसक्तधीरीशो, गुणसं(ङ्)गो विपर्ययः ॥ 44॥

यस्त्व+ सन्तुष्टः(ख्), गुणेष्व+ सक्तधी+ रीशो

एत उद्धव ते प्रश्नाः(स्), सर्वे साधु निरूपिताः ।

किं(वँ) वर्णितेन बहुना, लक्षणं(ङ्) गुणदोषयोः ।

गुणदोषदृशिर्दोषो, गुणस्तूभयवर्जितः ॥ 45॥

गुणदो+ षदृशिर्+ दोषो, गुणस्तू+ भय+ वर्जितः

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहं(म्)स्यां(म्)

सं(म्)हितायामेकादशस्कन्धे एकोनविं(म्)शोऽध्यायः॥

ॐ पूर्णमदः(फ्) पूर्णमिदं(म्) पूर्णात्पूर्णमुदच्यते

पूर्णस्य पूर्णमादाय पूर्णमेवावशिष्यते ॥

ॐ शान्तिः(श्)शान्तिः(श्)शान्तिः ॥